

УДК 343.137.2

О.В. Москаленко, Л.В. Півненко**ЩОДО ЗМІСТУ ЗАСАДИ РОЗУМНИХ
СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

Анотація. У даній статті проведено аналіз змісту поняття розумних строків як основоположного принципу кримінального процесу. Розглянуто критерії розумних строків у кримінальному провадженні то внесено пропозиції щодо удосконалення реалізації засади розумних строків у кримінальному процесі України.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального провадження, процесуальні дії, процесуальні рішення, процесуальні строки, розумні строки.

Аннотация. В данной статье проведен анализ содержания понятия разумных сроков как общего принципа уголовного процесса. Рассмотрены критерии разумных сроков в уголовном производстве и внесены предложения относительно усовершенствования реализации принципа разумных сроков в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: уголовное производство, принципы уголовного производства, процессуальные действия, процессуальные решения, процессуальные сроки, разумные сроки.

Abstract. This article analyzes the content of the concept of reasonable time as the general principle of the criminal process. Criteria considered reasonable time in a criminal proceeding, and made proposals for improving the implementation of the principle of reasonable time in the criminal process of Ukraine.

Keywords: criminal proceedings, the principles of criminal proceedings, proceedings, procedural decisions, the procedural deadlines, a reasonable time.

В умовах сьогодення однією із найбільш актуальних проблем в Україні є проблема незалежного, неупередженого й справедливого судочинства, тобто такого судочинства, без якого не може бути й мови про правову державу та демократичне суспільство, оскільки право на справедливе та незалежне правосуддя є одним з найцінніших надбань суспільства.

Сучасні міжнародні стандарти в галузі кримінального судочинства мають за мету захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, тим самим вимагаючи від кожної держави створення, зокрема, нових ефективних засобів та належних умов реалізації людиною права на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку.

Основні права і свободи людини, зокрема, право кожної людини при визначенні її громадянських прав та обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону, визначено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) [1].

17 липня 1997 року Україна ратифікувала вказану Конвенцію, інкорпорувавши її в національну правову систему та визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини у всіх питаннях, що стосуються застосування і тлумачення Конвенції. Ратифікація Україною вказаної Конвенції створила правові підстави для впровадження норм цього важливого європейського документу про захист прав людини у нашій державі. Для держави від цього кроку виникла проблема узгодження законодавства з нормами Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини та впровадження їх у національну судову практику.

З огляду на це законодавець у КПК України 2012 року вперше у главі 2 «Засади кримінального провадження» закріпив засаду розумних строків, яка прямо впливає з ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Питання щодо визначення, дотримання, продовження процесуальних строків у кримінальному провадженні завжди були в центрі уваги вчених процесуалістів. Зокрема даній проблематиці були присвячені наукові розробки Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, О.В. Бауліна, Ю.М. Грошевого, Л.М. Дерев'янкіна, С.О. Заїки, В.С. Зеленецького, Т.В. Каткової, Н.І. Клименко, Г.К. Кожевнікова, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, А.І. Макаркина, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, І.Я. Фойницького, С. В. Фоміна, Л.Д. Удалової, О.Г. Шило, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Ю.П. Яновича та інших.

У науці кримінально-процесуального права поняття строку одним із перших вчених ґрунтовно визначив І.Я. Фойницький, на думку якого під «строком у процесуальному значенні розуміється встановлений законом проміжок часу, протягом якого сторона зобов'язана здійснити певне процесуальне право, яке їй належить, під загрозою втрати цього права у випадку пропуску строку. Чим важливіше це процесуальне право, тим важливіше і значення строку» [2, с. 347].

На превеликий жаль, кримінально-процесуальне законодавство того часу не містило визначення ні самого поняття процесуальних строків ні визначення розумних строків. Пробільність законодавства у частині встановлення правила про розумні строки кримінального провадження і регламентації дієвих механізмів захисту від його порушення частково заповнювалася Рішеннями Конституційного Суду України та листами Пленуму Верховного Суду України. Конституційний Суд України щодо «розумності» строків досудового слідства висловив таку позицію: «Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо [3, с. 2]. Ситуація змінилася з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, де на законодавчому рівні закріплено не лише критерії розумності строків, а й зроблено спробу дати визначення розумних строків [4, с. 316].

Необхідно зазначити, що саме поняття розумних строків не є усталеним юридичним терміном, але є вкрай важливим для належного здійснення правосуддя, так як право на судовий розгляд справи протягом розумного строку відноситься до категорії основних прав і свобод людини. З огляду на це виникає необхідність детально проаналізувати положення ст. 28 Кримінального процесуального кодексу для більш повного розуміння юридичної природи самого поняття розумних строків, а також недопущення порушення прав учасників процесу, яке в свою чергу є підставою звернення зі скаргами до Європейського суду з прав людини. З цього приводу С.В. Шевчук зазначає, що найбільша кількість справ проти України за останні роки стосується саме порушення національними судами права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку [5, с. 31].

У значній частині рішень, винесених проти України Європейським судом з прав людини, констатується порушення державою права особи на розгляд її справи в розумні строки. Зокрема це стосується питань про надмірну тривалість розгляду справ компетентними національними інстанціями, оскільки при цьому порушується такий важливий елемент справедливості як розгляд справи протягом розумного строку, що в свою чергу дає підстави говорити про неналежність реалізації норм Конвенції та відповідно неадекватний захист прав людини та основних свобод в Україні, що в свою чергу порушує конституційне право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади.

На мові міжнародних документів розумний строк кримінально-процесуальної дії – це той строк, який забезпечує надійний захист законних інтересів потерпілої сторони, інтересів правосуддя, а також забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному і засудженому реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення. Іншими словами можна сказати, що поняття розумний строк означає необхідність враховувати всі конкретні обставини, в яких діють суб'єкти кримінально-процесуальних правовідносин [6, с. 27].

Метою засади розумності строків є захист сторін (як захисту, так і обвинувачення) від надмірного затягування процесу. Тяганина, на жаль, властива роботі українських правоохоронних органів і судів, значною мірою знижує ефективність кримінального процесу й підриває довіру до держави.

Відповідно до ст. 28 КПК України 2012 року, під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Забезпечення дотримання розумних строків на досудовому розслідуванні покладається на прокурора та слідчого суддю (щодо питань, віднесених до його компетенції), а під час судового провадження у всіх його стадіях – на суд [7, с. 102].

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження згідно з ч. 3 ст. 28 КПК України є: складність кримінального провадження, яка

визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Вказані критерії впливають з практики Європейського Суду. Зміст критеріїв розумності в КПК України не розкривається. Проте, беручи до уваги норми закону «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно з якими рішення цього суду є обов'язковими для застосування, ми можемо говорити про їх достатню зрозумілість. Принаймні для використання прокурором, слідчим суддею і судом у процесі забезпечення розумності строків досудового розслідування й судочинства у справі.

У ч. 2 ст. 28 КПК України визначено чіткий перелік суб'єктів владних повноважень на яких покладається обов'язок забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки. Ними є: прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Отже засада розумних строків має чітко визначених на законодавчому рівні суб'єктів до яких вона адресована – це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес. На нашу думку перелік цих суб'єктів повинен бути доповнений, і до нього необхідно віднести слідчого, який відповідно до ч. 1 ст. 40 КПК України несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій, і тим самим забезпечує реалізацію засади розумних строків у стадії досудового розслідування.

Як справедливо зауважує В.Т. Маляренко, у багатьох країнах світу кримінально-процесуальний закон не завжди детально регламентує строки виконання слідчим, суддею, прокурором кожної процесуальної дії, зазначаючи, що вони мають виконуватися в розумні строки. Отже, закон розраховує на моральність і високу порядність суб'єктів судочинства, не спонукає їх до бюрократизму і формальності, а змушує бути людьми у стосунках з людьми. Слідчий у такому випадку не може пояснити потерпілому свою бездіяльність в абсолютно простій справі тим, що у нього ще є передбачений законом строк, а повинен діяти швидко, щоб виправдати довіру закону як до розумної і порядної особи [8, с. 162].

З метою уникнення зайвих звернень учасників кримінального провадження до Європейського Суду з прав людини щодо порушення принципу розумності строків, ч. 6 ст. 28 КПК України закріплено безпосереднє право підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені Кодексом.

Необхідно констатувати, що на превеликий жаль на практиці ще трапляються випадки, коли строки провадження є досить тривалими як під час провадження досудового розслідування так і судового розгляду, що в свою чергу не тільки не

сприяє зміцненню авторитету держави на цьому напрямі, але і збільшує видатки з державного бюджету.

Найбільш дієвим механізмом реалізації захисту прав учасників кримінального провадження є можливість оскарження дій чи бездіяльності державних органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес. Зокрема ст. 308 КПК України передбачає порядок оскарження недотримання розумних строків. Відповідно до ч. 1 вказаної статті підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Але в законодавстві нічого не сказано про можливість оскарження недотримання розумних строків у стадії судового розгляду. На нашу думку, таке положення є недопустимим, тому необхідно внести відповідні зміни до законодавства і передбачити можливість учасників процесу оскаржувати недотримання розумних строків суддею в стадії судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

Детально проаналізувавши кримінальне процесуальне законодавство України щодо реалізації засади розумних строків, можна констатувати, що не існує винятків у застосуванні правила про розумні строки. Воно стосується кожної процесуальної дії і кожного процесуального рішення. Розумні строки не можуть перевищувати нормативні строки. Засада розумних строків у кримінальному провадженні має на меті гарантувати право осіб, які потрапляють у сферу кримінального судочинства від необґрунтованого і надмірного затягування кримінального провадження.

Закріплення на законодавчому рівні засади розумності строків це, безперечно, вдале придбання для кримінального процесу України і його слід розглядати як безумовно позитивний крок, спрямований на наближення вітчизняного кримінального судочинства до європейських стандартів. Законодавче закріплення висловлених пропозицій, на нашу думку, стане гарантією забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу та забезпечить здійснення завдань кримінального процесу.

Література

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270;
2. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1–2. – С.Пб., «АЛЬФА», 1996. – Т. 1. – 552 с. – С. 347;
3. Карабут Л.В. «Розумність» строків як принцип кримінально-процесуальної діяльності // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 15. – С. 1–8;
4. В'юник М.С. Дотримання вимоги розумності строків при виконанні вироку у Кримінальному процесуальному кодексі України та практиці європейського суду з прав людини / М.С. В'юник // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 315–318;
5. Шевчук С.В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: європейський досвід та українські реалії / С.В. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 8. – С. 31;
6. Заїка С.О. Строки у кримінальному процесі України в контексті Європейських стандартів: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / С.О. Заїка. – К.: 2006. – С. 27;
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с. – С. 102;
8. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 320 с. – С. 162.